

МАСЛОВА, Валентина Авраамовна. Введение в когнитивную лингвистику. 4-е изд. Москва : Флинта-Наука, 2008. 296 с. ISBN 978-5-89349-748-9 [MASLOVA, Valentina Avraamovna. *Vvedjenije v kognitivnuju lingvistiku*. 4. vyd. Moskva : Flinta-Nauka, 2008. 296 s. ISBN 978-5-89349-748-9]

Struktura a zaměření recenzovaného textu

Čtvrté vydání knihy V. A. Maslovové *Úvod do kognitivní lingvistiky* vyšlo v roce 2008 v Moskvě v nakladatelství Nauka. Jedná se o příručku určenou studentům a doktorandům, což výrazně ovlivnilo uspořádání a způsoby prezentace materiálu. Kniha se skládá ze dvou částí. První se nazývá *Kognitivní lingvistika a její místo v moderním vědeckém paradigmatu*. V ní se autorka věnuje teoretickým základům, terminologické bázi a historickému vývoji kognitivní lingvistiky. Druhá, praktická část se jmenuje *Konceptosféra ruské kultury* a obsahuje rozbor základních konceptů ruské kultury. Mezi ně patří koncepty jako čas, číslo, budoucnost, koncept strom, svoboda a vůle, duše, osud a stesk atd. Koncepty se záměrně analyzují různými způsoby, což je podle autorky podmíněno specifickými rysy objektu zkoumání. Objekt zkoumání (tj. koncept) není souborem určitých statistických příznaků, ale dynamickou funkční formací. Takovýto způsob zpracování látky v učební příručce je vhodně zvolený, protože dobře znázorňuje celou škálu postupů při zpracování konceptu. Součástí téměř všech kapitol jsou také krátká shrnutí či závěry a kontrolní otázky doplněné praktickými úkoly pro studenty, což napomáhá čtenáři seřadit předchozí informace a více se v členitém terénu KL zorientovat.

Výklad je přehledně strukturován, důležité pojmy jsou jasně definovány, každý problém je nahlížen z více různých hledisek. Publikace je doplněna mnoha citacemi z vědecké a umělecké literatury, což je předností této práce.

Teoretické předpoklady kognitivní lingvistiky a její základy

Nejprve autorka určuje místo kognitivní lingvistiky (KL) ve vědeckém systému. V úvodu je správně zdůrazněno, že moderní KL je součástí nadřazené kognitivní vědy. Dobře je vymezen a popsán termín kognitivismus jako věda, která zkoumá povahu mysli a její fungování. Kognitivismus je typickým příkladem transdisciplinarity. Kognitivní věda sjednocuje několik vědeckých směrů: kognitivní psychologii, kulturní antropologii, modelaci umělé inteligence, filozofii, lingvistiku aj. Jazykověda je v tomto seznamu právě proto, že jazyk umožňuje poznávat mnohé procesy v lidské mysli, je prostředkem k tomu, jak se něco dovědět o kognitivních strukturách. Možná by nebylo zbytečné, pokud jde o kognitivní vědu obecně, alespoň v krátkosti zmínit základní typy přístupů ke studiu lidské mysli: introspekci a prožívání, přístupy přírodovědné, které jsou založeny na pozorování, a přístupy konstrukční (budování modelů). Znázornilo by to lépe zaměření kognitivismu.

Dobře je stanoven objekt KL a její cíl. Objektem není jen jazyk, ale kognice (poznání, myšlení). Cílem je pochopit, „*jak se jazyk podílí na tom, jak světu rozumíme, jak ho kategorizujeme a klasifikujeme a jak tu informaci předáváme dál*“ [Schwarzová, 2009, s. 15]. Jsou dobře zdůrazněné nové akcenty v chápání jazyka, které jsou spojeny s KL. Autorka se nevyhnula ani otázce souvztažnosti KL a strukturalismu. Prezentuje je jako dvě stránky poznání jedné lingvistické skutečnosti. Není ale příliš zřejmé, co je základní charakteristikou kognitivního přístupu a co bylo opomenuto ve strukturalismu. Avšak právě toto je důležité zdůraznit. Jde o „*zvýšenou pozornost kognitivistů věnovanou aspektu pragmatickému*“

[Vaňková, 2005, s. 30], který nabývá na aktuálnosti při zkoumání významů slov, slovní zásoby.

Přehledně se prezentují zdroje a etapy vývoje KL. Mezi základní zdroje patří kognitologie, lingvistická sémantika, kognitivní psychologie, kulturologie, etymologie a další. Zdůrazněny jsou také pojmy, které převzala KL z uvedených disciplín. Náležitě je naznačen historický vývoj KL a uvedena pro vývoj KL významná jména jako G.Lakoff, G. Thompson, M. Johnson, L. Talmy, R. W. Langacker. Podrobně je popsán i vývoj KL v Rusku: předpoklady, první kognitivně orientované práce, významná jména v současné lingvistice. Bylo by vhodné kapitolu doplnit popisem obecných předpokladů, které podmínily vznik KL spolu s dalšími disciplínami (generativní gramatikou Chomského, lingvistickou pragmatikou, teorií textu) [Schwarzová, 2009, s. 11]. Dále by nemělo být opomenuto, že kognitivní věda, a z ní později i KL, „vznikla v situaci kognitivního obratu ve výzkumném paradigmatu“ [Демьянков, 1994].

Celkový pohled na KL dokončuje přehled trendů současné KL. Autorka naznačuje tři základní směry KL, kterým se věnují různé vědecké školy. Americká KL se více věnuje počítačové modulaci a umělé inteligenci, německá (můžeme uvést také rakouskou a nizozemskou) se zabývá více analýzou mentálních struktur a procesů lidského jazyka. Ruskou KL především zajímá, jak a z čeho se vytváří naivní obraz světa. Právě recenzovaná práce je názorným příkladem „ruského“ přístupu a to někdy i vysvětluje, proč některé otázky zůstávají v pozadí. Bylo by užitečné (především pro studenty, kterým je kniha určena) alespoň trochu více popsat, v čem tyto směry spočívají, a zmínit jména předních lingvistů uvedených přístupů.

Problémy, cíle a postuláty kognitivní lingvistiky

Problémy světové KL jsou krátce a srozumitelně vyjmenovány, ale při popisu zásadního problému ruské KL se objevují termíny kategorizace a konceptualizace vůbec poprvé a navíc nejsou žádným způsobem vysvětleny. Samozřejmě tyto termíny každý vědec zná, ale autorka by měla přihlížet k faktu, že příručka je určena studentům. Termíny sice definovány jsou, ale až v následující kapitole, na což by mělo být dříve upozorněno. Podrobně jsou zde vyjmenovány směry bádání v ruské KL, které jsou ale zároveň základními směry zkoumání lingvistů v celém světě. Není příliš jasné, proč autorka takto vymezuje ruskou KL.

Vymezení a výklad základních pojmů

Část věnovaná terminologické bázi KL také vyvolává některé kritické otázky. Autorka uvádí poměrně krátké a dobře zformulované definice základních termínů: rozum, kognice, mentalita, národní kulturní prostředí, koncept a konceptosféra, kategorizace a konceptualizace. Pořadí definic ale vypadá dost chaoticky. Možná by bylo lépe začít těmi nejjobecnějšími a nejširšími a pak přejít k užším a pracovním.

Autorka správně upozorňuje na to, že většina termínů KL není nová a terminologickou bázi tvoří spíše upřesněné a nově chápané staré termíny. V tomto ohledu určitě chybí popis termínu význam, který patří k základním v KL, ale hodně ho používal i strukturalismus. Význam už není uzavřeným souborem sémantických příznaků, pouhou identifikací věcí tohoto světa, jak to je typické pro strukturní pojetí. V KL je význam chápán jako celistvý obraz jevu, který má ve svém základě lidskou zkušenost. „Patří do významu i konotace“ [Vaňková, 2005, s. 28]. Při výkladu termínu *kategorizace* není bohužel zmíněn termín

kategorie, avšak otázka hledání kategorií jako nejobecnějších pojmů, jejichž prostřednictvím uchopujeme svět, zajímá hodně vědců. Pozornosti autorky unikl také termín prototyp, který se pokládá za základní způsob kategorizace. Termíny a pojmy kategorizace, kategorie a prototyp jsou navzájem úzce spojeny a není žádný důvod, proč jeden vysvětlovat a další dva opomíjet. Podrobněji jsou pojednány tři podstatné termíny pojem, význam a koncept, jejichž pojetí a diferenciací je v současné KL velice diskutabilní otázkou. Proto autorka uvádí hodně hledisek, cituje známé kognitivisty (bohužel jen ruské) a snaží se termíny názorně definovat sama. Podle ní jsou si pojem a koncept blízké, ale nejedná se o souřadné pojmy. Pojem patří filozofii a logice, koncept pak matematické logice, kulturologii a lingvokulturologii. Pojem je souhrn relevantních příznaků objektu, ale koncept je mentální národně- specifická formace. Podobné chápání uvedených termínů v KL je docela typické. Mělo by ale být dodáno, že většina kognitivistů pojem chápe také jako jeden ze dvou způsobů kategorizace („*spjatý s kategoriemi logickými, vědeckými*“ [Vaňková, 2005, s. 83]).

V otázce delimitace termínu koncept a význam je hledisko autorky sporné. Podle jejích slov dnes význam patří periférii vědy a uvolňuje místo konceptu. Významu patří jen denotativní složka a konceptu celá signifikativní. Autorka uvádí, že koncept je „smysl“ slova a význam je ten předmět nebo ty předměty, které je možné tímto slovem pojmenovat. Dále se upozorňuje na to, že slovo se svým významem vždy tvoří jen část konceptu. Lze souhlasit s tím, že koncept je termín aktuálnější a nespjatý se strukturní lingvistikou, nezátížený její tradicí; zřejmý je také fakt, že dnes již význam slova popsany ve výkladovém slovníku není postačující. Ale ani toto nejsou dostatečné důvody k tomu, aby byl termín význam chápán takto úzce, anebo byl dokonce zcela opomenut. Kognitivisté tento termín stále používají, ale nově naplněný (o jeho novém chápání se psalo výše). Z plnohodnotných významů se skládají koncepty. Koncept je spíše pojem nadřazený a lze jej popsat právě pomocí analýzy jazykových prostředků: slova, věty, diskurzu.

Konceptu se věnuje větší pozornost jako bázovému pojmu KL. Velmi zajímavá je informace, že termín koncept je nový a zároveň starý: poprvé se objevil v roce 1928 ve článku S. A. Askoldova-Alexejeva Koncept a slovo, ale až do poloviny 20. století se ve vědecké literatuře nepoužíval. V současné KL pojem koncept ještě nemá přesnou ani jednotnou definici, a proto autorka seznamuje čtenáře se třemi základními přístupy k chápání termínu koncept (všechny z ruské KL), naznačuje i jeho úlohu v procesu konceptualizace světa a také uvádí kolem sedmi dalších možných definic, z nichž na závěr vypracovává svou zobecnělou definici. Podle ní je koncept sémantická formace, která má lingvokulturní specifiku a tak či onak charakterizuje příslušníky určité etnokultury. Koncept nevzniká z významu slova, ale je výsledkem styku slovníkového slovního významu s osobní a lidovou zkušeností. Je to pojem „*uvnitř kultury*“ [Maslovová, 2008, s. 43]. Tato definice docela jasně určuje místo pojmu koncept. Tímto chápáním *konceptu* se autorka řídí i v praktické části při rozboru konkrétních konceptů ruské kultury. Zdá se ale, že uvedená definice je v rozporu s předchozí kapitolou, kde se jednalo o poměr významu a konceptu.

Při popisu struktury konceptu a metody jeho deskripce se uvádí více hledisek, jmen, názvů monografií věnovaných této otázce. Protože se jedná o učební příručku, jsou takové informace velmi užitečné. Odkazují studenty k těm dalším významným studiím, které pomohou dále prohloubit jejich znalosti.

Struktura konceptu je popsána velmi podrobně, ale bohužel tu není ani zmínka o tom, co tvoří podle mnoha kognitivních lingvistů základ našeho konceptuálního systému, a tedy i konceptu.

Jde o metaforu. „*Metaforický je především náš konceptuální systém, naše myšlení a vidění světa*“ [Vaňková, 2005, s. 96]. Autorka píše o motivaci konceptu a uvádí hodně příkladů, které mají metaforickou bázi, ale nedává tomu název. Málokdy zmiňuje termín metafora i v praktické části knihy. Metafora je přitom považována za jeden z nejdůležitějších jevů kognitivního systému. Podle některých kognitivistů je metafora „*nikoli okrajovým, ale podstatným rysem pojmového systému člověka*“ [Vaňková, 2005, s. 99], a popis konceptů se bez tohoto termínu těžko obejde. S metaforou je dále těsně spjata role zkušenosti lidského těla a smyslů v našem myšlení. Tělesnost se dnes považuje za „*jádro konceptuální soustavy*“ [Vaňková, 2005, s. 99]. O tom se zběžně zmiňuje i autorka. Píše, že smyslová podoba, která je základem nějakého konceptu, se často mění na myšlenkovou. K tomu uvádí několik příkladů. Ale autorka by měla tomuto problému věnovat větší prostor. Usnadnilo by to práci při popisu konceptu.

Dostatečný prostor je udělen velice významnému termínu jazykový obraz světa. Nejdřív je popsán pojem obraz světa, poté autorka rozděluje a definuje pojmy jazykový obraz světa a konceptuální obraz světa (ten je širší) a popisuje jejich poměr. Uvádí i základní směry zkoumání jazykového obrazu světa. Přitom se v textu často vyskytuje termín jazykový naivní obraz světa, který však nijak definován není. Tento termín je ovšem těsně spjat s celou strukturou jazykového obrazu světa. Přirozený styl naivního obrazu světa v jazyce tvoří jádro jazykového obrazu světa, „*je základem, neutrálním pozadím, od něhož se všechny další jazyky/styly odvozují*“ [Vaňková, 2005, s. 57]. Struktura jazykového obrazu světa však bohužel unikla autorčině pozornosti. Naopak výstižně jsou popsány základní vlastnosti jazykového obrazu světa jakožto systému: logičnost, dynamičnost a axiologičnost. Úlohy antropocentričnosti se autorka dotýká jen letmo. Antropocentričnost ale je tou univerzální součástí, která sblížuje jazykové obrazy světa různých jazyků. Jazykový obraz světa „*vyrůstá z tělesných a tělesně-prostorových struktur, jež jsou univerzálně platné*“ [Vaňková, 2005, s. 57]. Autorka nezapomněla zmínit, že žádný jazyk nemá jiný, bezpříkladný obraz světa, ale má jenom svou interpretaci, svoje zabarvení. Především tam, kde popisuje, co je jazykům společné a co patří specifické interpretaci světa v jednotlivých jazycích, by bylo vhodné termín antropocentričnost blíže připomenout.

Kognitivní přístup v praxi

Druhá část příručky se nazývá *Konceptosféra ruské kultury*. V jejích osmi podkapitolách jsou rozebrány pro ruskou kulturu důležité koncepty, které je možné přiřadit k dalším skupinám: svět, příroda, představy o člověku, mravní koncepty, sociální pojmy a vztahy, emocionální koncepty, svět artefaktů. Některé popsané koncepty jsou univerzální (koncept čas, číslo, budoucnost). Ty autorka představuje v celoevropském kontextu, někdy používá materiály jiných evropských jazyků, zařazuje tyto koncepty do kontextu evropské filozofie, náboženství a umění. Některé koncepty (koncept „*утро туманное*“ mlžné ráno, „*зимняя ночь*“ zimní noc) patří ke specifickým v ruské kultuře a jsou popsány poprvé. Protože jediná metoda rozboru a prezentace konceptu neexistuje, autorka používá komplexně metody a pojmy jiných věd (například literární vědy, logiky, filozofie) a snaží se každý koncept popsat co nejplněji. V případě konceptů mlžné ráno, zimní noc, osud, duše autorka cituje ruská klasická díla Tolstého, Kuprina, Bunina, Čechova, analyzuje básně Puškina, Feta, Turgeněva, Bloka atd., těžší z pokladnice ruského spisovného jazyka. Dále jsou zde analyzována známá díla ruských skladatelů, filozofů a malířů. Při popisu konceptů strom, „*дурак*“ durak a „*юродивый*“ jurodivý, přátelství, svědomí autorka vychází více z frazeologie, mytologie, folklorních textů,

ale také z textů uměleckých. Skoro ke každému příkladu uvádí etymologii a motivaci slov, které spoluvytvářejí koncept.

Celkové hodnocení

Dá se říct, že druhá, praktická část je zajímavá a ucelená, i když není vždy realizací teoretických východisek části první. Slabší místa první části se dají vysvětlit rozsáhlostí materiálu a jakýmsi obecným zmatkem a nedostatkem kánonů v současné KL, jevem pouze dočasným, typickým pro každou mladou vědu. Někdy je v recenzované práci patrné přílišné zaměření na jeden aspekt a úplné ignorování aspektu jiného (viz např. metafora). Některé pojmy nové KL jsou popsány a rozebrány detailně (např. koncept). Příliš často se autorka omezuje na oblast zájmu a citace domácích lingvistů, což svým způsobem vylučuje Úvod z kontextu světové KL, i když v názvu žádné vymezení jako Úvod do ruské kognitivní lingvistiky není. Avšak souhrnně je možné říct, že *Úvod do kognitivní lingvistiky* V. A. Maslovové strukturně a obsahově odpovídá požadavkům na učební příručku a určitě více přiblíží studenty k nové disciplíně, tedy ke KL.

Bibliografie:

ДЕМЬЯНКОВ, В.З. 1994. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. *Вопросы языкознания*. Июль – август 1994, но. 4, с. 17–33. [DJEMJANKOV, V. Z. 1994. Kognitivnaja lingvistika kak raznovidnost' interpretirujuščego podhoda. *Voprosy jazykoznanija*. Červenec–srpen 1994, č. 4, s. 17–33].

КУБРЯКОВА, Е.С.; ДЕМЬЯНКОВ, В.З.; ЛУЗИНА, Л.Г.; ПАНКРАЦ, Ю.Г. 1996. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. [KUBRJKOVA, Je. S.; DJEMJANKOV, V. Z.; LUZINA, L. G.; PANKRAC, Ju. G. 1996. Kratkij slovar kognitivnych terminov. Moskva : Filologičeskij fakultet MGU Lomonosova, 1996].

РАХИЛИНА, Е.В. 1998. Когнитивная семантика: история, персоналии, идеи, результаты. *Семиотика и информатика*, 1998, но. 36, с. 10–29. [RACHILINA, Je. V. 1998. Kognitivnaja semantika: istorija, personalii, idej, rezultaty. *Sjemiotika i informatika*, 1998, но. 36, s. 10–29].

SCHWARZOVÁ, M. 2009. Úvod do kognitivní lingvistiky. Dauphin, 2009.

VAŇKOVÁ, I.; NEBESKÁ, I.; SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L.; ŠLÉDROVÁ, J. 2005. Co na srdci, to na jazyku. Praha : Karolinum, 2005.

Tento výstup vznikl v rámci projektu číslo 261105/2010 řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze z prostředků specifického vysokoškolského výzkumu v roce 2010.